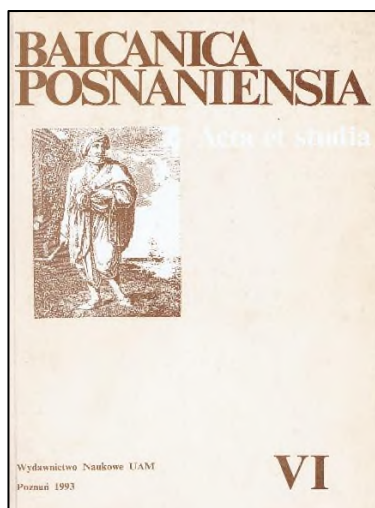

Piotrowski Bernard, *Ruch narodowy Słoweńców (ok. 1770–1848). Mechanizmy kształtowania się tożsamości etnicznej*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1993, t. 6, s. 43–62.

<https://doi.org/10.14746/bp.1993.6.3>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/54892>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

RUCH NARODOWY SŁOWEŃCÓW
(OK. 1770 - 1848)
MECHANIZMY KSZTAŁTOWANIA SIĘ TOŻSAMOŚCI ETNICZNEJ

BERNARD PIOTROWSKI

ABSTRACT. Piotrowski Bernard, *Ruch narodowy Słoweńców (ok. 1770-1848). Mechanizmy kształtowania się tożsamości etnicznej* (The national movement of Slovenians (circa 1770-1848). Mechanisms of formation of ethnic identity). *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*, VI, Poznań 1993, Adam Mickiewicz University Press, pp. 43-62. ISBN 83-232-0420-9. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

The national movement of Slovenians, begun as early as the 16th century by a group of Protestant intellectuals was reborn in the 70's of the 18th century. Since that time we can speak of the beginnings of the consciousness of ethnic separateness of Slovenians and of the Slovenian national movement whose character was moderately conservative. Until 1848 the Slovenian national and cultural movement was elitarian – destined for the intellectuals, despite the fact that the largest group of this nationality were the peasants. Since there were no traditions of their own as far as statehood was concerned the conservative trends were prevalent in it which were loyal towards the Habsburg monarchy (Austroslavism). No political demands were made by this movement and it assumed forms of self-defence typical of small communities.

Bernard Piotrowski, Katedra Skandynawistyki Uniwersytetu Adama Mickiewicza (Department of Scandinavian Language of Adam Mickiewicz University), al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Polska – Poland.

Część badaczy procesów narodowych na Bałkanach słusznie zauważa, iż rozbudzenie się – począwszy od lat siedemdziesiątych XVIII wieku – słoweńskiego ruchu narodowego było czymś nieoczekiwanym, wręcz nagłym¹. Był to nawrót po dwu niemal stuleciach do wieku XVI, gdy miejscowi protestanci wierząc w istnienie odrębnego języka i społeczności słoweńskiej zaczęli w tym języku wydawać książki. Jak słusznie zauważył H. Wereszycki, była to literatura przeznaczona dla niższej hierarchii duchownej, nadto dla chłopów i rzemieślników². Warstwy wyższe czytały po łacinie lub niemiecku. Po

¹ Por. H. Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 1975, s. 44; I.V. Čurkina, *Slovenskoe nacionalno-osvoboditelnoe dviženie v XIX v. i Rossija*, Moskwa 1978, s. 13 n.

² Wereszycki, o.c., s. 44-45.

słoweńsku w XVI wieku nie wypisywano żadnych oficjalnych dokumentów, np. państwowych lub sądowniczych. Kanonik z Lublany Primož Trubar wydał po słoweńsku *Katechizm* i *Abecadło*. Zbierając nadto pieśni ludowe zainteresował się trudnym bytowaniem wieśniaka słoweńskiego. Jurij Dalmatin przetłumaczył na słoweński *Biblię*. Adam Bohorič stworzył podstawy alfabetu przystosowanego do potrzeb fonetycznych słoweńskiego (bohorčica) i wydał pierwszą gramatykę tegoż języka, podówczas zwanego „krajńskim”³. Działalność językowo-literacka tych nielicznych słoweńskich patriotów ograniczała się do wąskiej elity inteligenckiej i nie miała większego społecznego rezonansu, a drukowane książki (drukarnia w Lublanie wydała ok. 50 tytułów) były przeważnie treści religijnej, bez większych aspiracji ideowych i estetyczno-literackich. Reformacja miała wprawdzie określone znaczenie dla rozbudzenia poczucia odrębności etnicznej Słoweńców, ale w wymiarach znacznie ograniczonych⁴.

W dobie katolickiej kontrreformacji w Słowenii, kierowanej w latach 1599-1604 w Lublanie przez biskupa Tomasza Hrena, aspiracje duchowe Słoweńców zostały przytłumione. Podobno w samej Lublanie spalono 11 wozów książek słoweńskich⁵. Wydawali je przecież protestanci!

W XVII wieku trudno mówić o jakiegokolwiek świadomości etnicznej Słoweńców. Kronikarz Hieronim Magister w swych *Annalach Karyntii* (1612) przedstawił lokalne dzieje niemieckiej Karyntii, o odrębności Słoweńców nawet nie myślał. Archeolog Ludwig Schönleben zajmując się „starożytnościami” Karyntii (1681, *Carniola stara i nowa*) nie widział w nich żadnych pierwiastków słoweńskich. W dziełach erudyty Johanna Weikharda Walvasora (1641-1693) sporo znajdujemy informacji z historii i bytowania Słoweńców, ale i u tego twórcy brak poczucia ich odrębności narodowościowej⁶.

W okresie rządów Marii Teresy na terenach zamieszkałych przez Słoweńców likwidacji uległy liczne klasztory, a Kościół katolicki gospodarczo i politycznie podporządkowany został scentralizowanemu państwu habsburskiemu. Reformy administracyjne z lat 1747-1749 na ziemiach zamieszkałych przez Słoweńców zwiększyły rolę odgórnego, obsadzonego wyłącznie przez Niemców aparatu urzędniczego. Ograniczona została zależność osobista słoweńskiego wieśniaka, a w miastach gospodarcze wpływy cechów. Chłopskie

³ A. Barac, *Literatura narodów Jugosławii*, Wrocław 1969 (ogólniej). Zwłaszcza: M. Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana 1934.

⁴ Marksistowski badacz słoweńskiego problemu narodowego Edvard Kardelj był nawet skłonny twierdzić, iż w dobie reformacji zaczęła kielkować słoweńska świadomość narodowa: E. Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, Beograd 1958, s. 163.

⁵ J. Skowronek, M. Tanty, T. Wasilewski, *Historia Słowian południowych i zachodnich*, Warszawa 1977, s. 199-200. O reformacji w Słowenii: J. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1912, s. 870 n.

⁶ *Istorija Jugoslavii*, II, Moskva 1963, s. 295.

nadziały przyjmują charakter dziedzicznych gospodarstw. Reformy te znacznie zmodernizowały tradycyjną feudalną strukturę społeczną wsi słoweńskiej, ale na rozwój świadomości narodowej Słoweńców nie miały bezpośredniego wpływu⁷. Scentralizowany, niemiecki aparat władzy był czynnikiem wydatnie niemczącym, zwłaszcza w czasach Józefa II. Warstwy uprzywilejowane społecznie, materialnie i zawodowo, tj. bogatsze chłopstwo, zamożne mieszczaństwo i rozbudowany aparat urzędniczy, były pochodzenia niemiecko-austriackiego i włoskiego. Około 1770 r. ponad 90% Słoweńców mieszkało na wsi, lecz w zawodach rolniczych pracowało znacznie mniej. Dogodne tereny pod uprawy były tylko w południowej Styrii i Karyntii, nadto w południowej Krainie i na równinach Gorycji i Triestu. W II połowie XVIII wieku wśród ludności wiejskiej zachodził proces społecznego i zawodowego różnicowania się, a nawet proletaryzacji (bezrolni hostacze). Zróżnicowano system upraw rolnych (np. kukurydzy, ziemniaków, lnu, konopi), podejmowano wysiłki na rzecz modernizacji kultury rolnej. Drugą połowę XVIII wieku przyjmuje się za okres znacznego ożywienia gospodarczego na ziemi słoweńskiej (np. rozwój rzemiosła w miastach i na wsi). Upowszechniła się rozproszona manufaktura (np. wyrób szkła, papieru, tkalnie płócienne i sukienne w Celowcu i Lublanie, w końcu XVIII wieku produkcja ręki w Idriji, wydobywanie rudy żelaznej i zakłady metalurgiczne w Karyntii i Krainie Górnej)⁸.

W tych złożonych warunkach bytowania społeczno-gospodarczego Słoweńców II połowy XVIII wieku dość niejasny był ich status etniczno-językowy i kulturowy. W dobie absolutyzmu oświeceniowego (np. w czasie etatystycznych reform Józefa II) władze austriackie nie wydzielały Słoweńców jako odrębnej narodowej wspólnoty⁹. Dominował wśród urzędników partykularny patriotyzm lokalny. Na przełomie XVIII i XIX wieku jedynie słowiańska, przeważnie chłopska ludność Karyntii i Styrii uważała się za Słoweńców, ale mieszkańcy Krainy mówili o sobie jako o Krajńcach. Społeczność ta nie miała głównego ośrodka kulturalnego i podzielona była na różne twory administracyjno-terytorialne. W tych rozlicznych regionach nie mógł się wytworzyć jednolity język i kultura Słoweńców jako określony czynnik integracji etnicznej. Obszar zamieszany przez Słoweńców wchodził w skład ziem koronnych monarchii austriackiej: Styrii, Karyntii i Krainy. Około 1770 r. w pierwszych

⁷ W 1778 r. wydany przez Marię Teresę patent dla Styrii i Karyntii ograniczał pańszczyznę do 3 dni w tygodniu, niezależnie od nadziału ziemi (w 1782 r. wyszedł także dla Krainy). Józef II w latach 1782-1789 wydał patenty, które znosiły osobistą zależność chłopów na terenach zamieszanych przez Słoweńców. Precyzyjniej też określono chłopskie podatki i powinności.

⁸ Čurkina, o.c., s. 15 i n.; *Istorija Jugoslavii*, I, s. 283 i n.

⁹ W czasach Józefa II Styria, Karyntia i Kraina połączone zostały w jedną gubernię ze stolicą w Grazu. Odtąd nie przestrzegano już tradycyjnych dawnych granic prowincji historycznych. Co ważniejsze, większość Słoweńców znalazła się w jednej wspólnej jednostce administracyjnej. Częściowo przez Słoweńców zamieszkane Gorica i Triest stanowiły też oddzielną gubernię.

dwu krainach Słoweńcy stanowili trzecią część ludności, a w ostatniej większość. Mniejszość stanowili już Słoweńcy w tzw. weneckiej Słowenii, Istrii i Dalmacji. W 1771 r. doliczono się ok. 900 tysięcy Słoweńców¹⁰. Tworzyli oni na przełomie XVIII i XIX w. kurczącą się „wyspę” w morzu świata niemiecko-włoskiego (w 1846 r. było ich tylko 1182 tysiące). Wojny, zarazy i migracje nie sprzyjały wyższemu przyrostowi ludności słoweńskiej.

W przeciwieństwie do innych narodów zamieszkujących monarchię habsburską (np. Polaków) Słoweńcy nie mieli wyraźnych tradycji państwowych. Pewne znamiona wczesnofeudalnej państwowości miało zjednoczenie plemion (Karantanija), istniejące od VII do XI wieku¹¹. Niemal tysiąc lat trwał tu, przeważnie niemiecko-austriacki, ucisk narodowy i kulturowy i to miało duży wpływ na powolne kształtowanie się słoweńskiej świadomości narodowej. Rozbudzaniem owego poczucia tożsamości etnicznej Słoweńców nie było także zainteresowane państwo austriackie. Reformy Józefa II centralizowały i wzmacniały państwo Habsburgów, ale zmierzały do przyspieszonego niemczenia, m.in. ludności słoweńskiej. Niektórzy badacze (np. E. Kardelj) sądzą, iż rodząca się nowa niemiecka klasa mieszczańska, przeważnie niemieckiego pochodzenia, była tym zainteresowana¹². Słoweńcy nie wytworzyli własnego silniejszego mieszczaństwa i to też hamowało pośrednio procesy rozwoju poczucia narodowo-kulturowego. W administracji, w sądach, w wojsku, w szkołach obowiązywał wyłącznie język niemiecki. W kasowanych szkołach jezuickich (np. średnich) w miejsce łaciny także wprowadzano niemiecki. Język słoweński w kołach politycznych Wiednia *de facto* nie istniał jako odrębny język literacko-kulturalny i historyczny (Słoweńcy należeli w ich opinii do kategorii tzw. narodów niehistorycznych, bez własnej tradycji dziejowej).

W drugiej połowie XVIII wieku komponentem integrującym, chociaż w rozmiarach nader ograniczonych, i to przeważnie w sferze religii, kultury i języka, była szczupła podówczas warstwa słoweńskiej inteligencji, głównie duchowieństwa. Kler słoweński, chociaż nie zawsze rozumiejący trudne warunki bytowania wieśniaka, stanowił jednak społeczną podstawę wysiłków na rzecz emancypacji narodowo-kulturowej Słoweńców¹³. Nietrudno jednak zauważyć, iż wieśniak słoweński był wprawdzie narodowo nie uświadomiony, zarazem jednak w tych górskich izolowanych wioskach proces niemczenia zachodził niezwykle wolno. W latach późniejszych ostoja poczucia słoweńskiej odrębności narodowo-kulturowej była zawsze ludność wiejska. Tu najsilniejsze były uczucia etnicznej obcości (np. do „pańskiej”, „miejskiej” kultury niemieckiej i włoskiej).

¹⁰ B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda*, V, Ljubljana 1962, s. 17.

¹¹ Por. M. Kos, *Istorija slovenaca od doseljenja do petnaestog veka*, Beograd 1960 (tu szczegółowe dzieje wczesnośredniowiecznej Słowenii).

¹² Kardelj, o.c., s. 264. Čurkina, o.c., s. 24-25.

¹³ Čurkina, o.c., s. 31.

O latach siedemdziesiątych XVIII w. można mówić jako o początkach słoweńskiego świadomego ruchu narodowego, co pozostawało w związku z ogólnym rozbudzeniem świadomości społeczeństw słowiańskich monarchii habsburskiej (np. w Czechach). Idee oświeceniowe z klerykalnym konserwatyzmem łączył w narodowym światopoglądzie Marko Pohlin (1735-1801). Ten syn właściciela gospody z przedmieść Lublany znaczną część swego życia spędził w Wiedniu, będąc nauczycielem w jednej ze szkół zakonnych. Sprawy językowe i literackie pojmował racjonalnie i jak przystało na człowieka epoki oświecenia gama jego literackich dokonań była niezwykle szeroka: podręczniki szkolne (*Abecedika*, 1765), książki religijne (np. *Bukve za brati*, 1799), wiersze, popularne powiastki i książki oświatowe dla ludu wiejskiego. Napisał ich ok. 40, lecz znaczenie największe dla rozwoju słoweńskiej świadomości narodowej miała wydana w 1768 roku gramatyka: *Kraynske Grammatik*. Był przekonany, już na podstawie nagromadzonego materiału lingwistycznego, o istnieniu odrębnego języka „kraińskiego” (tj. słoweńskiego). Ubolewał nad upadkiem tegoż języka kosztem coraz większych wpływów niemieckiego i włoskiego. Słusznie podkreślał, iż Słoweńcy nie powinni się wstydzić swej mowy ojczystej, którą jako literacką należy wprowadzić do szkół i książek. Był jednym z tych, którzy pierwsi zajęli się słoweńską pieśnią ludową, a także bogatą przeszłością słoweńskiej społeczności (np. wydana w latach 1770-1778 *Krainska kronika*). W 1792 r. opublikował po łacinie pierwszy słownik słoweński: *Glossarium slavicum*. Był człowiekiem bardziej pracowitym niż utalentowanym i całego systemu własnego języka ojczystego nie rozpracował, lecz zarazem powszechnie uważa się Pohlina za tego, który dał podstawy teoretyczne słoweńskiemu ruchowi narodowo-kulturalnemu¹⁴. Był świadom bowiem odrębności słoweńskiego języka literackiego w rodzinie języków słowiańskich i europejskich.

Jednym z tych, którzy uświadamiali sobie odrębność języka słoweńskiego, był pochodzący z Karyntii jezuita Ožbalt Gutsman (1727-1790). W 1770 r. wyszła jego znana książka: *Prawdy chrześcijańskie dla rozmyślań i śpiewu* (*Kristianske resnice skuz premislunjanje naprejnešene inu za predice tudi naraunane*). Stwierdzał w niej wprost, iż zamierza pisać takim językiem, by być należycie rozumianym przez Słoweńców zarówno w Styrii, jak i w Krainie. Był w pełni przekonany, że Słoweńcy powinni uczyć się swej mowy ojczystej, a słoweński stać się powinien językiem literackim. Dlatego w 1777 r.

¹⁴ Pohlin był przeciwnikiem idei rewolucji francuskiej (np. w jego *Drevo francoske svojbošene*). Myśląc jednak w duchu fizjokratyzmu, w formie opowiadań przekazywał rolnikowi słoweńskiemu nowoczesne informacje agrotechniczne (1789, *Kmetan za potrebe inu pomoc*). Był przekonany, że tylko światły i gospodarny rolnik zachowa swój odrębny język i kulturę. Por. A. Gspan o literaturze epoki oświeceniowej w: *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana 1956, s. 353 n. (o M. Pohlinie). Po śmierci Pohlina w 1803 r. wydano jego leksykon bio-bibliograficzny: *Bibliotheca Carniolae*.

w Celowcu (Klagenfurt) wydał podręcznik języka słoweńskiego (*Eine windische Sprachlehre*, II wyd. w 1786 r.). Była to pełna apologia języka słoweńskiego. We wstępie do tej pracy ubolewał nad szybkim niemczeniem się Słoweńców; językiem ojczystym posługują się – jak pisał – jedynie warstwy niższe. Słoweński musi korzystać z prawa „zadomowienia” w Austrii, która jest państwem bardziej słowiańskim niż niemieckim. Tymczasem, jego zdaniem, władze niemiecko-austriackie chcą słoweński wyrugować z Karyntii¹⁵. Gutsman nie stworzył jednak systemu gramatyki języka słoweńskiego, chociaż interesowały go dialekty i etymologiczne problemy mowy słoweńskiej. Dzięki zbierackiej pracy wielu duchownych wydał Gutsman w 1789 r. słownik niemiecko-słoweński (*Deutsch-Windisches Wörterbuch*). Zebrał tu tysiące słów żywego języka protestanckich Słoweńców. Wydał też katechizm (*Veliki Katekizem*) dla „nauczycieli religii w tych miejscowościach, gdzie większość stanowią Słoweńcy”¹⁶.

Inny z oświeceniowych patriotów pochodzący ze Styrii, Janez Žiga Popovič, miał także jasno określone pojęcie narodu słoweńskiego jako odrębnej wspólnoty językowo-kulturowej.

W latach 1779-1783 działał w Lublanie klub jansenistów (tzw. *Academia operosorum*), którego protektorem był biskup z Lublany, zwolennik religijnych i społecznych reform Józefa II Karl Herberstein (1719-1787). Janseniści byli m.in. przeciwnikami życia zakonnego i nadmiernej liczby zakonów. Tolerowali interwencję państwa w sprawy religijne, aż do wolności wyznań włącznie. Liczący ok. 20 osób klub podjął się usilnej pracy badawczej i popularyzacyjnej nad językiem i literaturą słoweńską¹⁷. Do tradycji tego klubu nawiązał w formie mecenatu kulturalnego baron Žiga Zois (1747-1819)¹⁸. Był nie tylko właścicielem wielkich ziemskich posiadłości oraz fabryk w Krainie, ale także radykałem w sprawach społecznych i zwolennikiem filozofii racjonalistycznej francuskich encyklopedystów. Interesował się Zois górnictwem, naukami technicznymi, chemią i mineralogią, ale przede wszystkim zabiegał o pełną emancypację języka i literatury słoweńskiej.

W kręgu mecenatu Zois'a wyróżniał się talentem poetyckim i zacięciem publicystycznym Valentin Vodnik (1758-1819), syn chłopca słoweńskiego, franciszkanin osiadły na wiejskiej plebanii¹⁹. Od 1796 r. osiadł jednak

¹⁵ H. Wendel, *Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit*, Frankfurt a. Main 1925, s. 49.

¹⁶ L. Legiša, A. Gspan, *Zgodovina slovenskega slovstva*, s. 366-368.

¹⁷ Do wspomnianego Towarzystwa należeli m.in.: B. Kumerdej, Martin Kuralt, Jurij Japelie, dr Jakop Zupan, Marko Pohlin. Mówiło się o potrzebie badań nad historią i etnografią Słowenii, a także nad językiem i kulturą innych narodów słowiańskich. O podobnej nazwie Towarzystwo, również o celach oświeceniowych, działało w latach 1693-1725.

¹⁸ Legiša, Gspan, *Zgodovina slovenskega slovstva*, s. 375-376, 378-385.

¹⁹ Tamże, s. 385 n., 401 n.

w Lublanie, gdzie pełnił różne funkcje w szkolnictwie średnim. Był gorącym zwolennikiem francuskiego racjonalizmu i nie ukrywał swych sympatii do rewolucji francuskiej. Oświecenie ludu uważał za główny warunek kształtowania ich świadomości narodowej. W latach 1795-1797 wydawał po słoweńsku kalendarz dla chłopów (*Velika pratika*). Dla niego słoweński chłop (którego charakterologicznie wprost idealizował) był trzonem narodu i dlatego zabiegał o jego twórcze i pozytywne cechy charakteru – przedsiębiorczość, pracowitość, gospodarność. Zamożny, szlachetny i twórczy rolnik stanowił rdzeń oraz istotę jego trochę oświeceniowo pojmowanego patriotyzmu. Był dumny z tego, iż język słoweński należy do wielkiej rodziny narodów słowiańskich²⁰. Wydał pierwszy podręcznik szkolny w języku słoweńskim. Pisał różnorakie dziełka literackie po słoweńsku: anegdoty, epigramy, wiersze okolicznościowe i zagadki. Zamieszczał je m.in. w wydawanej w latach 1797-1798 pierwszej gazecie słoweńskiej „Lublanske Novice”. Pisał tam też o bogactwie słownikowym i fonetycznym języka słoweńskiego (krajnski jezik), który musi zdobyć pełne prawa w szkolnictwie i w życiu publicznym. Jego poezje miały rozbudzać szlachetne uczucia i charakter człowieka, uczyć kultury na co dzień i rozwijać zdolności umysłowe ludzi niezależnie od ich pochodzenia społecznego.

Z klubem jansenistów związany był także syn krawca, czeskiego zresztą pochodzenia – Anton Tomaš Linhart (1756-1795). Absolwent gimnazjum z Lublany był pod wpływem filozofii racjonalistycznej Josefa Sonnenfelsa. Był świadom odrębności kultury słoweńskiej, chociaż debiutował jako poeta niemiecki i w tym języku wydał największe, chociaż nie dokończone dzieło historyczne: *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs* (wydane w dwóch częściach w latach 1788 i 1791). Była to pierwsza próba całościowego ujęcia dziejów, zwłaszcza przedhistorycznych Słowenii (swój wykład doprowadził do czasów Karola Wielkiego). Szeroko w tym dziele uwzględnił życie społeczno-gospodarcze i kulturę Słowian, u których szczególnie cenił swobodę i niezależność. Śmiało pokazywał walkę ludu słoweńskiego z niemieckimi feudalami. Linhart w duchu patriotycznym przedstawiając dzieje swego kraju był zarazem świadom, że Słoweńcy stanowią jednolity naród osiadły między Adriatykiem i Drawą,

²⁰ Linhart i Vodnik w latach 1779-1781 współpracowali z almanachem *Pisanice* (Pisanki) wydawanym przez Feliksa Dev (1732-1786). Był Vodnik dumny, iż język słoweński należy do rodziny języków słowiańskich, którymi mówi się od Triestu do Morza Łodowatego, od Bohemii (Czech) do dalekiej Kamczatki. Wydzielał takie słowiańskie „plemiona” jak: Kraińcy, Słoweńcy (tj. Słoweńcy karyntcy i styryjscy), Chorwaci, Dalmatyńcy, Bośniacy, Sławońcy, Stowacy, Morawianie, Polacy, Pomurjanie, Łużyczanie, Wandalowie (?), Wendy, Litwini-Łotysze (?), Moskowitarzy (Rosjanie). Por. Čurkina, o.c., s. 49. Z dużą sympatią odnosili się mieszkańcy Słowenii do wojsk rosyjskich Suworowa, które w 1799 r. okupowały ten kraj – Čurkina, o.c., s. 50-51.

pomimo rozlicznych dialektów, którymi mówią. Idealizował dawne czasy tego kraju, gdy był on niezależny. Jako historyk, krytyczny zresztą wobec przekazów źródłowych, dał prawdziwą apoteozę ludu słoweńskiego²¹. Dla Linharta Słoweńcy to część wielkiego słoweńskiego „plemienia”. Żył nawet przekonanie, że pod względem swej liczby i siły Słowianie przeważają w Austrii i dlatego kraj ten powinien „sprawiedliwie zwać się słowiańskim państwem jak Rosja”. W jego przekonaniu jednak rozwój narodów słowiańskich może opierać się jedynie na monarchii habsburskiej i niektórzy badacze (np. M. Šesták) uważają Linharta za prekursora austrosławizmu²². Będąc pod wpływami racjonalizmu, józefinizmu i masonerii Linhart stał się jednym z orędowników pełnej emancypacji języka i ludowej kultury słoweńskiej w monarchii habsburskiej.

W tym samym kręgu obcych (francuski racjonalizm) i rodzimych wpływów (józefinizm) obracał się twórca nowej pisowni dla języka słoweńskiego Blaža Kumerdej (1738-1805). Jaśniej oraz integralniej pojmował Słoweńców jako językowo-kulturową wspólnotę etniczną²³. Przy pomocy Linharta zamierzał w latach siedemdziesiątych XVIII w. rozbudować szkolnictwo elementarne z językiem słoweńskim jako wykładowym. W 1773 r. wydał nawet memoriał – „patriotyczny projekt, jakim sposobem najskuteczniejszym nauczyć ludność krańską pisania i czytania”. Przedstawił go, lecz bez większego powodzenia, Marii Teresie. Opracował też gramatykę języka słoweńskiego. Był przekonany, że Słowenia to „kraj mały” i dlatego powinna szukać wielorakich związków ze Słowiańszczyzną, a szczególnie z „braćmi Rosjanami”²⁴. Myślał nawet o stworzeniu wyidealizowanego „języka ogólnosłowiańskiego”. Kumerdej był obrońcą rodzimego patriotyzmu, ale opartego na wielorakich związkach ze światem słowiańskim. Takie syntetyzowanie indywidualizmu narodowego z ogólnosłowiańskim uniwersalizmem było charakterystyczne dla wielu słoweńskich patriotów z przełomu XVIII i XIX wieku.

Może narodowym „budzicielem” mniejszego już formatu był doradca biskupa z Lublany – Jurije Japelje (1744-1809). Związany ze słoweńskimi współbraćmi w Karyntii w latach 1784-1804 dokonał przekładu *Biblii* na język słoweński. Był też słowianofilem, radził więc Słoweńcom, by uczyli się takich języków jak rosyjski, polski, czeski i chorwacki. Uważał słoweński za literacko

²¹ Linhart uważał, że Słoweńcy to naród samodzielny i zarazem że „żaden inny naród nie zasługuje na tyle uwagi historyka, filozofa i polityka jak Słowianie”. Por. Kardelj, o.c., s. 251; Čurkina, o.c., s. 48. Linhart dzielił jeszcze Słoweńców na Styryjczyków, Karyntyjczyków, Krańców. Nawiązywał też do wczesnośredniowiecznego słoweńskiego państwa w wiekach od VII do XI.

²² M. Šesták, *Slovinci*, w: M. Hroch, *Evropská národní hnutí v 19. století. Společenské předpoklady vzniku novodobých národů*, Praha 1986, s. 148.

²³ *Zgodovina slovenskega slovstva*, s. 369 n.

²⁴ O słowianofilizmie Kumerdeja: F. Kidrič, *Dobrovský in slovenski prporod njegove dobe*, Ljubljana 1930, s. 22 n. O jego działalności: A. Slodnjak, *Slovenske slovstvo*, Ljubljana 1968, s. 62 n.

jednolity, ale wykrystalizowanego pojęcia narodu słoweńskiego trudno jeszcze u Japelja szukać²⁵. Japelje związany był jako działacz narodowy z Karyntią, w której m.in. w latach 1780-1799 wydano 16 tytułów słoweńskich książek, przeważnie jednak treści religijnej, a także podręczników i gramatyk, bo – jak podkreślano – tych, co czytają po słoweńsku, jest coraz więcej w Karyntii²⁶.

Pod wpływami rewolucji francuskiej pozostawał nie tylko wspomniany już demokratą Linhart, lecz także bardziej radykalny w przekonaniach społeczno-politycznych Martin Kuralt (1787-1845). Za swe poglądy pozbawiony został stanowiska profesorskiego we Lwowie, lecz wracając na Słowenię agitował wśród chłopów, dowodząc, iż polepszyć ich materialny i społeczny byt mogą tylko zrewolucjonizowani Francuzi. Z pracownika naukowego stał się agitatorem narodowo-społecznym!

Potwierdzeniem tej opinii było utworzenie w 1809 r. przez Napoleona Prowincji Iliryskich ze stolicą w Lublanie²⁷. W skład ich weszły niemal wszystkie ziemie zamieszkane przez Słoweńców (Kraina, Karyntia, Istria, Gorycja). Krajem *de facto* zarządzał gubernator generalny, odpowiedzialny głównie za sprawy wojskowe i gospodarcze. Rozbudowano sprawnie zresztą funkcjonującą administrację. Z jednej strony władze francuskie wprowadziły w Słowenii postępowe reformy społeczno-gospodarcze (np. zniesiono sądy patrymonialne, liczne przeżytki pańszczyźniane), a z drugiej strony nakładały duże kontrybucje wojskowe, które powodowały otwarte bunty ludności słoweńskiej²⁸. W znacznym stopniu zmodyfikowano ustawodawstwo cywilne, a także administrację na szczeblu gmin wiejskich i miejskich. Zreformowanie przestarzałego sądownictwa na terenie Słowenii należało do poważnych i trwałych osiągnięć rządów napoleońskich²⁹. Francuscy administratorzy czuli się w Słowenii obco wskutek odmienności obyczajowo-kulturowej, poziomu cywilizacyjnego i życia duchowego miejscowej ludności. Z badań Moniki Senkowskiej-Gluck wynika, iż władze francuskie nie zaspokoili aspiracji wolnościowych ludności chłopskiej Prowincji Iliryskich³⁰. Zlikwidowanie władztwa panów z racji osobistego poddaństwa oraz z tytułu sprawowanego sądownictwa i władzy administracyjno-policyjnej nie załatwiało wszystkiego. Liczne ściągane podatki czyniły los chłopą słoweńskiego jeszcze gorszym – materialnie w szczególności.

²⁵ *Zgodovina slovenskega slovstva*, s. 371 n.

²⁶ B. Grafenauer, *The national development of the Carintian Slovenes*, Ljubljana 1946, s. 15; Šesták, o.c., s. 147.

²⁷ Por. gruntowne studium M. Senkowskiej-Gluck, *Rządy napoleońskie w Ilirii 1809-1813*, Wrocław 1980.

²⁸ *Istorija Jugoslavii*, I, s. 397; Senkowska-Gluck, o.c., s. 135 n.

²⁹ Senkowska-Gluck, o.c., s. 61 n. Rządy francuskie właśnie wskutek owego ucisku podatkowego w tradycji ludowej Słoweńców nie zachowały się bynajmniej korzystnie. Por. T. Gruden, *Spomin na Francose*, w: *Zbornik Matice Slovenske*, XIII, 1911, s. 1-18.

³⁰ Senkowska-Gluck, o.c., s. 183 n.

Jednak wśród szlachty, części bogatszego słoweńskiego chłopstwa oraz nielicznej inteligencji nowe władze francuskie zyskały sympatię i poklask (tzw. frankofile)³¹. W jednej jednostce administracyjnej znaleźli się niemal wszyscy Słowenci, co przyczyniło się do ukształtowania jednolitej wspólnoty językowo-kulturowej z ośrodkiem w Lublanie. W perspektywie historycznej powstała też możliwość szerszych kontaktów politycznych, a na początek duchowo-kulturowych z innymi narodami południowosłowiańskimi – z Chorwatami i Serbami.

Dekretem z 4 lipca 1810 r. władze francuskie wprowadziły do szkół elementarnych i niektórych niższych urzędów język słoweński, co wzbudziło sympatię miejscowej inteligencji. Słoweński poeta U. Jarnik (1784-1844) postulował, by nabożeństwa, a nawet mszę św. odprawiać po słoweńsku, bo domagają się tego chłopci, odwołując się do prawosławia³². Valentin Vodnik będąc dyrektorem gimnazjum i szkoły zawodowej w Lublanie był entuzjastą wprowadzenia słoweńskiego do szkół elementarnych; napisał m.in. w tym języku podręcznik historii i zestawił słownik francusko-słoweński oraz słoweńsko-niemiecko-laciński. Przełożył też na język słoweński słynny katechizm napoleoński, rodzaj podręcznika do nauki religii w szkołach³³. Nauczanie po słoweńsku w szkołach elementarnych upowszechniło się w Słowenii z wyjątkiem Triestu i Istrii, gdzie dominował język włoski. Francuzi zamierzali stworzyć wyższe uczelnie w Lublanie i w Zadarze. W Prowincjach Iliryskich uruchomiono 25 gimnazjów i 9 liceów, ale wyłącznie z niemieckim, włoskim i francuskim językiem wykładowym³⁴. Noszono się zarazem z zamiarem wprowadzenia w niedalekiej przyszłości – w miarę dopływu nauczycieli-Słowenów – języka słoweńskiego do szkół średnich.

Wyrażał nastroje profrancuskie części inteligencji słoweńskiej Vodnik, który w płomiennym poemacie *Ilirija oživljena* (Iliria zmartwychwstała) pisał, iż powstanie Prowincji Iliryskich to zmartwychwstanie Słowian-Słowenów z wielowiekowego snu. Był to już konkretny, literacko wyrażony przejaw słoweńskiej świadomości narodowej, przy wydatnej pomocy francuskiej³⁵.

Nastroje patriotyczne udzieliły się także młodzieży słoweńskiej studiującej na uniwersytetach austriackich. Pochodzący z Dolnej Krainy Jan Primitz (1785-1823) studiując prawo na uniwersytecie w Grazu założył w 1810 r. Towarzystwo Słoweńskie, które za cel zasadniczy postawiło sobie kultywowanie ojczystego folkloru oraz rozwój literatury w języku słoweńskim³⁶. W roku

³¹ Tamże, s. 152 n.

³² Čurkina, o.c., s. 56.

³³ Senkowska-Gluck, o.c., passim.

³⁴ Dane z opracowania M. Ekmečica w: *Istorija Jugoslavije*, opr. I. Božić i inni, wyd. II, Beograd 1973, s. 317.

³⁵ Šesták, *Slovinci*, s. 148-149.

³⁶ L. Legiša, A. Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 2, Ljubljana 1959, s. 31 n.

następnym Primitz został profesorem słoweńskiego oraz innych języków słowiańskich na uniwersytecie w Grazu. Urzeczywistniał marzenia swego życia!

Osobą, która pośrednio przyczyniła się w okresie napoleońskim do rozbudzenia narodowego Słoweńców, był wybitny później sławista Jernej Kopitar (1780-1844)³⁷. Pochodząc ze słoweńskiej Krainy był absolwentem lublanskiej Normalschule. Od 1799 r. jako bibliotekarz i nauczyciel domowy związał się z baronem Zojsem i realizował jego ambitny program oświeceniowy w dziedzinie języka, folkloru i literatury słoweńskiej. Kończył wprawdzie studia prawnicze na uniwersytecie wiedeńskim, lecz jego twórczość naukowa dotyczyła przede wszystkim językoznawstwa słoweńskiego i słowiańskiego. Pozostawał później zawsze w bliskich kontaktach z uczonymi, zwłaszcza rosyjskimi i czeskimi. Kopitara uważa się za jednego ze współtwórców sławistyki, a zwłaszcza sławistyki słoweńskiej³⁸.

W 1809 r. wydał Kopitar swe słynne dzieło: *Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnthen und Steyermark*. W tym naukowym traktacie wyłożył zasadnicze podstawy literackiego języka słoweńskiego. Był świadom, iż mieszkańcy Krainy, Karyntii i Styrii mówią jednym językiem słoweńskim, tak zresztą jak istnieje jednolity naród słoweński (pomimo tego, iż jest on rozproszony w różnych prowincjach monarchii habsburskiej!). Była to *sui generis* kodyfikacja języka słoweńskiego z różnych, częściowo ziemczonych dialektów, w dodatku z gwar terytorialnie rozproszonych i literacko mało wyrobionych. Wracając do XVI-wiecznych tradycji Bohoriča swą gramatykę Kopitar oparł na żywym słoweńskim języku chłopskim. Dał też krótki przegląd literatury słoweńskiej. Był zwolennikiem odrzuconej później teorii panońskiej, która m.in. zakładała, iż język słoweński jest bliski językowi starocerkiewnosłowiańskiemu.

W rok po wydaniu tegoż dzieła pojawiła się nowa, bardziej już publicystyczna broszura Kopitara: *Patriotische Phantasien eines Slaves*. Wystąpił w niej z dalekosiężnym planem utworzenia „centralnej akademii” jako wyższej uczelni w Wiedniu. Jej podlegałyby akademie naukowe utworzone w poszczególnych ziemiach słowiańskich: w Pradze, Warszawie, Petersburgu i na ziemi iliryskiej. Kopitar był jednak w swych politycznych poglądach austrosławistą, konserwatystą i legitymistą³⁹. Określone trendy panslawistyczne łączył Kopitar w swym światopoglądzie z austrosławizmem. W dobie istnienia napoleońskich Prowincji Iliryskich był przeciwnikiem wszelkich radykalniejszych reform społeczno-gospodarczych i politycznych. Przyszły byt narodowy Słoweńców wiązał wyłącznie z monarchią habsburską. Wiedeń stać się miał

³⁷ V. Kudělka, *Vznik a vývoj jihoslovanské slavistiky do poloviny 19. století*, w: *Študie z dějin světové slavistiky do poloviny 19. století*, Bratislava 1978, s. 402-403.

³⁸ I. V. Čurkina, *E. Kopitar i piervye russkie slavisty*, tamże, s. 371-392.

³⁹ Por. materiały źródłowe: *Kopitarheva spomenica*, Ljubljana 1880. *Briefwechsel zwischen Dobrovsky und Kopitar 1808-1828*, Berlin 1885.

ośrodkiem politycznym i duchowym narodów słowiańskich pod berłem Habsburgów. Był jednak Kopitar świadom, że owa misja, „wezwanie Austrii”, nie może być urzeczywistniona wobec wielkomocarstwowych aspiracji Rosji w świecie słowiańskim⁴⁰. Pomimo stawianych mu zastrzeżeń, odnoszących się zwłaszcza do światopoglądu ideowo-politycznego, Kopitar był znaczącą postacią w słoweńskim ruchu narodowym, typowo inteligenckim i utrzymanym w duchu konserwatywnego legitymizmu prohabsburskiego.

Tymczasem lata 1811-1813 okazały się rozstrzygające dla dalszego istnienia napoleońskiego państwa na Bałkanach – Prowincji Iliryskich. W 1811 r. utworzono liczący ok. 4 tysięcy żołnierzy pułk iliryski. Brał on udział (ze sporą liczbą żołnierzy słoweńskich) w 1812 r. w kampanii rosyjskiej. Większość żołnierzy z tego pułku padła lub zaginęła w tej morderczej wojnie na bezkresach Rosji. Wielu patriotów słoweńskich zmieniło lub skorygowało swe polityczne poglądy i wyraźnie sympatyzowało z patriotycznymi zmaganiem narodu rosyjskiego z Napoleonem⁴¹. Ożyły ponownie filoSłowiańskie sentymenty. Wskutek załamania się napoleońskiej potęgi w październiku 1813 r. wojska francuskie opuściły Prowincję Iliryską. Car rosyjski Aleksander I nosił się nawet z zamiarem zbudowania bałkańskiego słowiańskiego państwa federacyjnego⁴². Nigdy tej koncepcji nie urzeczywistnił!

Okres napoleoński w życiu Słoweńców był ważnym dziejowym wydarzeniem ponieważ:

1. Słoweńcy znaleźli się w jednym organizmie administracyjno-państwowym, w którym wzrosła ranga ojczystego języka i kultury. W perspektywie powstały możliwości utworzenia narodowego państwa słoweńskiego.

2. Mimo ekonomicznie nieznosnej okupacji wojsk francuskich wprowadzone reformy prawno-administracyjne, społeczno-gospodarcze i częściowo polityczne stworzyły warunki do kształtowania się nowoczesnego słoweńskiego społeczeństwa doby wczesnokapitalistycznej. Tradycyjne, wiejskie społeczeństwo stanowe bezpowrotnie przeżyło się.

Po 1815 r. reżim Metternicha był nader niekorzystny dla rozwoju społeczno-kulturowego poszczególnych narodów słowiańskich wchodzących w skład monarchii habsburskiej. Do 1822 r. na obszarze zamieszkanym przez Słoweńców Austriacy formalnie utrzymali Królestwo Ilirii. Później jednak słoweński

⁴⁰ F. Zwitter, *Problem narodnega prerođa pri južnih slovenih v Avstriji: legitimizem in narodnostno načelo*, Zgodovinski časopis, 1955, s. 166. Kopitar był dumny z „wielojęzycznego piśmiennictwa słowiańskiego”. Marzył, dość zresztą utopijnie, o stworzeniu w przyszłości wielkiej, jednolitej literatury słowiańskiej, w której należna rola przypaść miała również literaturze słoweńskiej.

⁴¹ Čurkina, *Slovenskoe*, s. 56-58.

⁴² W początkach 1812 r. w rozmowie z admirałem Cziczagowem podkreślał potrzebę „dania” narodom Serbii, Bośni, Dalmacji, Czarnej Góry, Chorwacji oraz Ilirii niezależności i zbudowania jednego południowosłowiańskiego królestwa (być może z państwowym centrum w Dubrowniku). Por. *Istorija Jugoslavije*, s. 218.

teren etniczny administracyjnie wchodził w skład trzech guberni – lublańskiej (cała Kraina i Karyntia), Triestu (Gorica, Triest, Istria) i Grazu (Styria), w dodatku zarządzanych przez aparat urzędniczy niemieckiego, względnie włoskiego pochodzenia. Terenem, na którym kształtowały się zręby nowożytnego ruchu narodowego Słoweńców I połowy XIX wieku, była południowa Karyntia, Styria i Kraina.

W latach trzydziestych i czterdziestych XIX wieku obok Czech Słowenia była krajem najbardziej uprzemysłowionym, z silną pozycją przemysłu wydobywczego (kopalnictwo rtęci, miedzi, żelaza – zwłaszcza w Karyntii i górnej Krainie). Kraina była poważnym ośrodkiem przemysłu metalurgicznego, a Styria i Karyntia słynęły z fabryk szkła, zakładów papierniczych. Zakłady, przeważnie małe i średnie typu manufakturowego, były w rękach niemieckich i włoskich, bo też o słoweńskiej burżuazji przemysłowej w I połowie XIX wieku trudno jeszcze mówić.

W I połowie XIX wieku racjonalniej gospodarują rolnicy słoweńscy (płodozmiany, nawożenie, nowe kultury rolne). Jednakowoż na reformach uwłaszczeniowych bogacą się chłopcy zamożniejsi. Proces pauperyzacji i proletaryzacji słoweńskiej ludności wiejskiej narasta (np. w Styrii i Krainie), a część ludności wiejskiej przechodzi do miast stając się robotnikami przemysłowymi i rzemieślnikami (w 1846 r. Lublana liczy 17 tysięcy mieszkańców, ale pozostałe miasta Słowenii są zaledwie kilkutysięczne i mają charakter rolniczy). W latach trzydziestych i czterdziestych XIX w. dochodzi jednak do wystąpień zubożałych bezrolnych chłopów (np. w Dolnej Krainie i Karyntii)⁴³. Owe konflikty społeczne mają określony wpływ na dotąd zbyt inteligencki i ograniczający się wyłącznie do spraw kulturalnych słoweński ruch narodowy.

W I połowie XIX wieku słoweński ruch narodowy, jak nigdy przedtem, rozwija się w ramach ogólnosłowiańskich. Pod wpływem zbioru sonetów Jana Kollára: *Slávy dcera* (I wydanie w 1824 r.) i jego rozprawy: *O literární vzájemnosti* (1836) upowszechnia się także wśród Słowian południowych – a zatem i wśród Słoweńców – ideologia wzajemności słowiańskiej. Odwoływano się do świadomości ogólnosłowiańskiej, w myśl maksymy „ja Rosjanin, ja Serb, ja Czech, ja Polak, ale i – ja Słowianin”. W sferze świadomości etniczno-językowej i kulturowej następowało to, co badacz M. Prelog nazwał „renesansem słowiańskim”⁴⁴. Kollár pisał o jednym „narodzie słowiańskim” złożonym z czterech „plemion” – ruskiego, polskiego, czeskiego i jugosłowiańskiego. Faktycznie można było mówić jedynie o słowiańskiej jedności duchowo-kulturowej, bo o państwowej federacji słowiańskiej mówić było trudno, zwłaszcza pod rosyjską hegemonią (np. od Polaków aprobaty

⁴³ Čurkina, o.c., s. 17-18. Także: *Istorija Jugoslavii*, I, s. 399 n.

⁴⁴ M. Prelog, *Slavenska renesansa*, Zagreb 1924.

trudno było oczekiwać!). Zresztą Kollárowi chodziło głównie o „literacką wzajemność między rozlicznymi plemionami i narzeczami słowiańskiego narodu”. W tej też dziedzinie powstawały konkretne programy działania⁴⁵.

Równocześnie w latach trzydziestych XIX wieku Chorwat Ljudevit Gaj upowszechniał (m.in. na łamach „Novine Horvatzke”) koncepcję jedności językowo-kulturowej Słowian południowych, chociaż nie wykluczano współpracy politycznej, a nawet budowy federacyjnego państwa południowosłowiańskiego (złożonego z Chorwacji, Sławonii, Dalmacji, Bośni, Hercegowiny i Słowenii). Ruch ten przyjął nazwę iliryzmu i jego ośrodkiem stała się przede wszystkim Chorwacja⁴⁶.

Iliryzm był częścią ruchu wszechsłowiańskiego akceptującego ideologię jedności językowej, kulturowej i politycznej narodów słowiańskich⁴⁷. Część intelektualistów słoweńskich uważała Rosję i Rosjan za swych przyjaciół, wszak był to kraj potężny i niepodległy⁴⁸. Z badań radzieckich bałkanologów (np. I. V. Čurkiny) wynika, iż w latach trzydziestych i czterdziestych XIX wieku nastroje rusofilskie w Słowenii były znacznie mniejsze niż na przełomie XVIII i XIX wieku⁴⁹. Rosja tłumiła bowiem zrywy niepodległościowe innych słowiańskich społeczeństw, np. Polaków w powstaniu listopadowym. Autokratyczny system polityczny Rosji nie mógł być wzorcem dla liberałów słoweńskich.

Iliryzm mający tak silne wpływy w Chorwacji skierowany był przede wszystkim przeciw wynaradawiającej polityce madziaryzacyjnej. W Słowenii obserwujemy natomiast prawidłowość, iż ruch iliryjski znajdował zwolenników na tych terenach, gdzie zagrożenie przez działania germanizacyjne władz austriackich (szczególnie szkoły i aparatu urzędniczego) było widoczne, np.

⁴⁵ Kollár m.in. proponował: tworzenie sieci bibliotek i wymianę książek między poszczególnymi narodami słowiańskimi, zakładanie katedr słowianoznawstwa na poszczególnych uniwersytetach, opracowanie ogólnosłowiańskiego języka literackiego, wydawanie gramatyk i słowników porównawczych wszystkich języków słowiańskich, zbieranie i publikowanie dzieł z zakresu folkloru słowiańskiego, oczyszczanie języków słowiańskich z obcego słownictwa i form gramatyczno-leksykalnych itp.

⁴⁶ Z nowszych prac o iliryzmie: I. I. Leščilovskaja, *Ilirizm. K istorii horvatskogo nacionalnogo vrozrođenija*, Moskwa 1968; Skowronek, Tanty, Wasilewski, o.c., s. 305 n.

⁴⁷ Iskra Čurkina pod mianem idei wszechsłowiańskiej rozumie polityczne połączenie się narodów słowiańskich we wszystkich formach, lecz nie pod egidą caratu (Čurkina, o.c., s. 8-9). Z polskiej literatury gruntowne studium: M. Tanty, *Panslawizm, carat. Polacy*, Warszawa 1970. Zob. też V. K. Volkov, *K voprosu o proischozdenii terminov „pangermanizm”, „panslavizm”*, w: *Slavjano-germanskie kulturnye svjazi i otnošenija*, Moskwa 1969, s. 25 n. Badacz słoweńskiego ruchu narodowego Edvard Kardelj pojęcie wspólnoty słowiańskiej łączy z iliryzmem mianem panslawizmu (Kardelj, o.c., s. 287 n.). Również: Legiša, Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 2, s. 220 n.

⁴⁸ Sporo informacji o sympatiach prorosyjskich Słoweńców w cytowanej pracy Iskry Čurkiny.

⁴⁹ Čurkina, o.c., s. 63.

w Styrii i Karyntii. Dla przykładu w początkach XIX wieku poeta M. Schneider (1784-1831) ostrzegał, iż ludności Słowenii grozi zniemczenie, stąd obrona i rozkrzewianie ojczystego języka jest świętym obowiązkiem⁵⁰. Patrioci słoweńscy akceptowali wprawdzie tezy ruchu iliryjskiego, iż można mówić o jedności etniczno-kulturowej Słowian południowych, lecz zarazem nie mogli zrezygnować ze swych aspiracji do odrębnego języka i kultury słoweńskiej. Zaprzeczali na przykład, by słoweński z językiem chorwackim tworzył jeden język.

Idee iliryzmu przyjęła jednak grupa słoweńskich patriotów, np. Matija Majar Ziljski, Urban Jarnik, Adam Kreml, Stanko Vraz, Davorin Trstenjak oraz kilku innych. W ogólności stosunek do iliryzmu był dość zróżnicowany wśród intelektualistów słoweńskich w latach trzydziestych i czterdziestych XIX wieku, inny był wśród liberałów i demokratów, inny wśród konserwatystów⁵¹. Badacze słoweńscy (np. I. Prijatelj) uważają lata czterdzieste XIX w., a w ich kontekście ruch iliryjski, za ważny komponent w kształtowaniu się narodowej tożsamości, zwłaszcza języka i kultury słoweńskiej⁵². W dodatku było to dzieło bardzo niewielkiej elity słoweńskiej narodowej inteligencji (według badań Antona Slodnjaka liczyła ona nie więcej niż 200 osób)⁵³.

W 1828 r. wśród studentów pochodzenia słowiańskiego z uniwersytetu w Grazu Serb Moisiej Baltić stworzył Klub Iliryjski, który za cel zasadniczy postawił sobie badanie „narzeczy iliryjskich” oraz zbieranie folkloru. Z Klubem związani byli uczący się tam studenci pochodzenia słoweńskiego, jak S. Kočevar, J. Matijašič, A. Muršec⁵⁴. W latach trzydziestych i czterdziestych w tym samym środowisku uniwersyteckim działało Towarzystwo Słoweńskie, a celem jego było wydawanie książek po słoweńsku, zapis pieśni ojczystych, nadto badanie i zachowywanie dawnych słowiańskich podań i legend⁵⁵.

W Celowcu (Klagenfurt) w Karyntii przy tamtejszym seminarium duchownym działał także niewielki klub iliryjski, z którym związany był m.in. Matija Majar Ziljski (1809-1892), duchowny, zapalony zbieracz, a zarazem znawca folkloru słoweńskiego. Początkowo przyjażniąc się ze Stankiem Vrazem myślał o „jednolitym narodzie słowiańskim” w monarchii habsburskiej, lecz w latach

⁵⁰ Legiša, Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 2, s. 44.

⁵¹ Złaszcza źródłowe studium: E. Peters, *Poizkus ilirizma pri slovincih (1835-1849)*, Ljubljana 1939. Z dawniejszej polskiej literatury nadal wartościowe studium J. Pogonowskiego, *Iliryzm i Słowiańszczyzna (studium nad odrodzeniem chorwackim)*, Lwów 1924.

⁵² Złaszcza: I. Prijatelj, *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848-1857*, Ljubljana 1937.

⁵³ Legiša, Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 2, s. 183.

⁵⁴ Peters, o.c., s. 44 n.

⁵⁵ Z Towarzystwem współpracowali zarówno słoweńscy duchowni (jak np. Anton Janez Murko, Piet Daňko, Davorin Trstenjak), jak i z inteligencji świeckiej (jak Stanko Vraz, Franc Miklošič). Z Towarzystwem współdziałali też niektórzy działacze karyntyjscy, jak Anton Martin Slomšek, Matija Maier.

trzydziestych i czterdziestych, będąc zwolennikiem wzajemności słowiańskiej, wykluczał, by język słoweński zatracił swoją odrębność⁵⁶. W 1839 r. zawiązało się także koło iliryskie w Lublanie, w którym niezwykle czynni byli Anton Žakel i Juraj Kobe.

W Styrii do ruchu iliryskiego dołączyli przeważnie miejscowi duchowni, jak A. Murko, D. Trstenjak i P. Dajnko. Właśnie Petra Dajnko (1787-1873) dał nową wersję azbuki, uważając, iż literacki język słoweński oparty winien być na dialekcie styryjskim (dajńčica). Inny z filologów France Metelko (1789-1860) wydał w 1825 r. gramatykę, która stała się podstawą języka literackiego opartego na jednym z dialektów Krainy (metelčica). Walka o to, który z dialektów stać się miał podstawą słoweńskiego języka literackiego, przekonuje, iż procesy integracji narodowej nie były zbyt daleko posunięte. W 1846 r. Słoweńcy przyjęli zasady ortografii Ljudevita Gaja (gajica), co spowodowało, iż skończyły się długotrwałe spory ortograficzne i pośrednio wpłynęło na proces kulturowej integracji Słoweńców. Pod wpływem ideologii iliryskiej narody południowej Jugosławii uprzytomniły sobie owo pokrewieństwo językowo-kulturowe, wspólną etnogenezę, zbieżność tragicznych losów historycznych, bardzo podobne warunki bytowania gospodarczego i układu stosunków społecznych, a niekiedy podobną wizję perspektywicznych i bieżących celów narodowo-politycznych. Wszystko to wpływało na narastający patriotyzm zwolenników iliryzmu. W końcu 1841 r. rosyjska gazeta „Moskwiczanie” pisała ze zdumieniem, iż „... większość młodych ludzi w Karyntii, Krainie, Styrii, Dalmacji i Raguzie uduchowiona jest płomiennym patriotyzmem”⁵⁷.

Niezwykle duże znaczenie dla ukształtowania się słoweńskiego języka literackiego miał ukazujący się od 1830 r. almanach poetycki „Kranjska čbelica”. Wydawany był przez syna znanego handlarza zbożem w Słowenii – A. Smole. Poszczególne tomy almanachu ukazały się w latach 1830, 1832, 1834 i w 1848. Przeważały w jego treści momenty poetycko-narodowe, lecz zarazem brakowało jasnego programu politycznego. Z tą publikacją związany był najwybitniejszy poeta słoweński I połowy XIX w. – Fran Prešern (1800-1840). Pochodził z rodziny chłopskiej. Studia prawnicze ukończył w Wiedniu, pozostając w ścisłym związku z działającymi tam liberałami niemieckimi. Był zwykłym koncypientem w firmach adwokackich Lublany i z racji radykalnych przekonań dopiero pod koniec swego życia uzyskał zgodę władz na własną praktykę adwokacką w małej miejscinie Kranju. Jego twórczość literacka była niezrozumiała dla współczesnych, zarówno dla niemieckiego mieszczaństwa, jak i dla politycznie biernego chłopstwa słoweńskiego. Prešernowi nie odpowiadały dotychczasowe koncepcje kultury – konserwatywne, nieco uniwersalne i klerykalne, wyizolowane z realiów codziennego

⁵⁶ Por. V. I. Čurkina, *Matija Majar Ziljski*, Ljubljana 1974.

⁵⁷ Tamże, s. 73.

życia własnego narodu. Był panteistą pokroju młodoheglowskiego i zbliżał się do światopoglądu materialistycznego. W jego poezji przejawiał się demokratyzm, humanizm z określonymi elementami wolnomysłnymi. Dał początek krytyki i literatury romantycznej w języku słoweńskim. Prezentował odłam postępowy w narodowym odrodzeniu Słoweńców. Krytyczny wobec iliryzmu, nieufny wobec austrofilizmu, stworzył Prešern podstawy słoweńskiego narodowego języka i literatury. Był za kodyfikacją słoweńskiego języka literackiego, wolnego od obcych naleciałości językowych i przestarzałych form gramatycznych. Język i kulturę tworzy prosty lud i dla niego powinna być ona zrozumiała. Był krytyczny wobec koncepcji iliryjskiego języka południowo-słowiańskiego, ale idea słowiańskiej wzajemności nie była mu obca.

Prešern przewodził wprawdzie w redagowaniu „Kraïnskiej Pszczółki”, ale almanach łączył grupę innych ambitnych i ruchliwych patriotów słoweńskich. Jednym z nich był Matija Čop, poliglota o wielkiej erudycji. Dał on pierwszy zarys literatury słoweńskiej oparty na ogromnym materiale faktograficznym. Dobrze orientował się w europejskich prądach literacko-filozoficznych (wyso-ko np. cenił wartość heglowskiej dialektyki). Współpracownik tegoż almanachu, znawca języków wschodnich Jan Supan (1785-1852), był jednym z tych, którzy domagali się szybkiego i skutecznego upowszechnienia języka słoweńskiego w szkolnictwie podstawowym i średnim. Był krytyczny wobec reżimu Metternicha. Gromił m.in. cenzurę jako środek zniewalający umysł ludzki i zarazem obce były mu wszelkie rządy policyjne⁵⁸. Z „Pszczółką” związał się też poeta i folklorysta Stanko Vraz (1810-1851), który był wprost bezprzykładnym propagatorem iliryzmu. Współpracując z Jarnikiem, Smole i Majarem w poszukiwaniu tekstów pieśni ludowych objechał Krainę, Karyntię, Styrię i Dalmację. W 1838 r. wydał w Zagrzebiu tomik ludowych pieśni iliryjskich, które, jak podkreślał, „śpiewa się w Styrii, Krainie, Karyntii i w zachodnich Węgrzech”. Spojrzenie jego jednak na przyszłość narodu słoweńskiego jako „niehistorycznego” było pesymistyczne. Od całkowitego zniemczenia Słoweńców, jak sądził Vraz, uratować mogło jedynie stworzenie jednolitego narodu jugosłowiańskiego (iliryjskiego), w którym zasadniczy człon stanowiliby Słoweńcy i Chorwaci⁵⁹. Pod wpływem ruchu iliryjskiego tworzył również pisarz i działacz oświatowy Słoweńców Davorin Trstenjak (1817-1890).

Zdecydowanie konserwatywny kierunek w słoweńskim ruchu narodowym, zwłaszcza w środowisku chłopskim, reprezentował pochodzący z rodziny zniemczonego kupca Janez Bleiweis (1808-1881). Był to działacz narodowy i oświatowy, który swą polityczną karierę rozpoczął od pracy patriotycznej w towarzystwach chłopskich (Kmetijske družbe). Od 1843 r. zaczął wydawać

⁵⁸ Legiša, Slodnjak, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 2, s. 69-70.

⁵⁹ O sylwetce politycznej Vraza: Leščilovskaja, o.c.

w Lublanie słoweńską gazetę, którą czytali zwłaszcza chłopci i wiejscy duchowni: „Kmetijske in rokodelske novice” (Rolnicze i rzemieślnicze nowości). W latach czterdziestych była to najbardziej wpływowa gazeta wydawana w języku słoweńskim. Współpracowało z nią wielu słoweńskich patriotów⁶⁰. Co prawda jej profil polityczno-ideowy był zdecydowanie konserwatywny, filoaustrzycki i klerykalny, lecz w ruchu narodowym Słoweńców odegrała niezwykle ważną rolę patriotyczną i moralną. Prowadziła agitację w duchu „wszystko dla wiary, ojczyzny i cesarza”. Syntetyzowała w agitacji społeczno-politycznej klerykalizm z austriackim monarchizmem z jednej strony, a swoiście pojęty patriotyzm słoweński z drugiej. Program „Novic”, a *de facto* Bleiweisa, starał się łączyć umiejętnie elementy austrosławizmu z walką o autentyczne, ale umiarkowane prawa językowo-kulturalne Słoweńców. Dla grupy Bleiweisa stare feudalne porządki były także niereformowalne. Zarówno Bleiweis, jak i gazeta – to poważna siła polityczna w chłopskim i konserwatywnym ruchu małego narodu słoweńskiego I połowy XIX wieku. W literaturze grupę Bleiweisa prezentował m.in. Ivan W. Koseski (1799-1884).

W okresie Wiosny Ludów Słoweńcy weszli w nowy etap swych zmagani o zachowanie narodowej tożsamości. Do 1848 r. ruch narodowy Słoweńców miał cechy niemal wyłącznie językowo-kulturalnej walki o elementarne prawa, natomiast w dobie Wiosny Ludów przyjął znamiona podejmowanych wysiłków o emancypację polityczną.

Wnioski:

1. Do 1848 r. słoweński ruch narodowo-kulturalny nie przybrał w aspekcie społecznym rozmiarów masowych. Miał znamiona zdecydowanie elitarne i ograniczał się do wąskiej warstwy inteligenckiej. Brakowało silniejszego mieszczaństwa pochodzenia słoweńskiego.

2. W ruchu narodowym tej małej społeczności warstwą najliczniejszą, ale i politycznie najmniej ruchliwą i wyrobioną, było chłopstwo słoweńskie, zresztą o drobnotowarowej strukturze majątkowo-własnościowej. Przywódcy słoweńskiego ruchu narodowego nie potrafili umiejętnie i skutecznie skorelować żądań społeczno-ekonomicznych chłopstwa z jego elementarnymi aspiracjami językowo-kulturowymi.

3. Słoweńcy *de facto* pozbawieni byli tradycji państwowych i nadto rozszczępieni w różnych strukturach administracyjnych monarchii o pociętym i mieszanym składzie etnicznym (Niemcy, Włosi itp.).

4. W tym ruchu narodowym przeważały trendy konserwatywne, lojalne wobec dynastii habsburskiej i monarchii austriackiej (austrosławizm).

⁶⁰ Por. D. Lončar, *Dr. Janez Bleiweis in njegova doba*, Zbornik Matice Slovenske, 11, 1909. Znany badacz słoweński ruchu narodowego Słoweńców Fran Zwitter określa Bleiweisa jako chłopskiego konserwatystę o filoaustrzyckich poglądach: F. Zwitter, *Slovensko politični prerod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike*, Zgodovinski časopis, 18, 1964, s. 94 n., 109.

5. Do Wiosny Ludów ruch odrodzeniowy Słoweńców miał niemal wyłącznie charakter systematycznych zmagania o elementarne prawa językowo-kulturowe, najczęściej poza sferą żądań i aspiracji politycznych.

6. W kształtowaniu słoweńskiego ruchu narodowego znaczną rolę spełniała idea wzajemności słowiańskiej (rusofilizm, iliryzm, trendy wszechsłowiańskie i słowianofilskie).

7. Legalne formy narodowej samoobrony przyjmowały formy typowe dla małych społeczności: walka o propagandę i czystość ojczystego języka i próba upowszechnienia go w szkolnictwie elementarnym (okres Prowincji Iliryjskich), badania nad przeszłością, etnografią, literaturą i językiem słoweńskim, zmagania o wprowadzenie elementarnych reform społeczno-gospodarczych, troska o rodzimy słowiański obyczaj.

8. Na charakter i kierunki rozwoju tego ruchu narodowego znaczny wpływ miały trendy germanizacyjne władz austriackich, od Józefa II począwszy (np. w Karyntii).

THE NATIONAL MOVEMENT OF SLOVENIANS (CIRCA 1770-1848) MECHANISMS OF FORMATION OF ETHNIC IDENTITY

Summary

In this article the mechanism of formation of national identity until the events of the Spring of Nations was presented on the basis of the source material and the more recent literature on the subject. In the 16th century a small group of Protestant intellectuals was formed who wrote and published books in the Slovenian language (Primož Trubar, Adam Bohorič). At the time of the centralized system of rule of Maria Teresa and Joseph II the role of German economic community and of clerks became greater. Until the 70's of the 18th century a poorly formed literary language and culture were not a factor which integrated the Slovenians ethnically and politically. To that they could not refer to their own traditions of statehood and did not create a more energetic burghers' class of their own as a socially and politically active force.

Since the 70's of the 18th century one can speak of the beginnings of the Slovenian national movement of a moderately conservative character, e.g. literary activity of Nurko Pohlin and that of a philologist Ozhbalt Gussman. Thanks to the cultural patronage of Baron Zois the literary club of Jansenists was operating in Lublana. The poet Valentin Vodnik fought for the laws in education and public life for the Slovenian language to be used. Among other things, he saw peasants as a social mainstay of national life. Historian Tomaž Linhart was aware of the ethnic distinctness of Slovenians similarly to the linguists Blaža Kumerdej and Jurij Japelie.

The Illyrian provinces created by Napoleon after 1809 were a state organism within which all the areas inhabited by Slovenians (Kraina, Carinthia, Istria, Goritia) were incorporated. Progressive social and economic reforms were initiated in it (e.g. villein service was abolished) as well as administrative and judicial reforms. The right to use the Slovenian language was partly extended in elementary education which was also due to the activities of the local patriots (e.g. Valentin Vodnik, H. Jurnik and others). Austroslavist, conservatist and legitimist and at the same time an outstanding Slavist of the first half of the 19th century Jernej Kopitar was more loosely connected with the Slovenian national movement. However, he contributed to the development of the foundations of the Slovenian literary language based on living speech of peasant population.

After 1815 the Slovenian national culture became more and more conservative and pro-Habsburg and it happened under the conditions of the growing affluence and accelerated economic development of Slovenian territories (mainly Carinthia and Styria). Until half of the 19th century the Slovenian national industrial bourgeoisie was not formed, however. In the Slovenian national movement of the first half of the 19th century Philoslavie tendencies became fashionable again, although Ilirism did not come into prominence in the territory of Slovenia (it was mainly manifested in the activities of Ilirian groups and circles of an intellectual character). Since 1830 an important role was played in the national movement of Slovenians by the periodical *Kranjska čbelica*, edited among others by the famous Slovenian Romantic poet Fran Presern. He was one of the theorists of the progressive liberalizing faction in this movement from the first half of the 19th century. Meanwhile the pro-Habsburg and conservative trend was led by Janez Bleiweis the editor of the peasant paper: *Kmetijske in rokodelske novice* (The agricultural and artisan news).

Until 1848 the Slovenian national and cultural movement was of a exclusive (intellectual) and not a mass character. Considerable groups of peasants were still not very mobile politically. The leaders of the Slovenian national movement were not able to skilfully correlate the social and economic demands of the peasants with their elementary linguistic and cultural aspirations. In this movement the conservative trends prevailed which were loyal to the Habsburg monarchy (Austroslavism). The national movement of Slovenians was developing beyond the sphere of more radical political demands and assumed legal forms of national self-defence typical of small societies (fight for the right to use the native language, scientific research, mainly historical, care of native customs and the like).